

JEAN ELLEINSTEIN, Historija staljinskog fenomena, Školska knjiga, Zagreb 1980.

Jean Elleinstein član je KP Francuske, sveučilišni profesor i pomoćnik direktora Centra za marksističke studije i istraživanja. Kao znanstveni radnik (historičar po struci) napisao je više historijskih knjiga u kojima piše o socijalno-političkim pokretima, postavljajući u centar svoga proučavanja teorijsko-problematska pitanja. Njegove su najvažnije knjige: *Revolucija nad revolucijama* (1967), *Razmišljanja o Pariškoj komuni* (1971), *Narodni front* (1972), *Određena ideja komunizma* (1979), te njegovo najznačajnije djelo *Povijest SSSR-a* (četiri sveska, 1972–1975). Kao teoretičar KP Francuske utjecao je na formuliranje mnogih njenih programskih stajališta što se naročito osjetilo na XXII kongresu KP Francuske.

Knjiga *Historija staljinskog fenomena* predstavlja nastavak Elleinsteinovih istraživanja koja je započeo u knjizi *Povijest SSSR-a*, nastojeći njome objasniti čitaocu uzroke nastanka staljinskog fenomena kao oblika državne vlasti.

Knjiga se dijeli u devet poglavlja u kojima se objašnjava nastanak staljinskog fenomena i njegova pojava, teškoće u njegovom razvoju i njegova pobjeda. Knjiga ocrtava i iskušnja staljinskog fenomena za vrijeme drugoga svjetskog rata i u poratnom razdoblju. Vidna pažnja daje se njegovim ekonomskim i društvenim aspektima a razmatra se i pitanje odnosa socijalističke države i demokracije.

Za nas Jugoslavene ta knjiga samim naslovom izaziva razumljivu pažnju i interes, zbog naših iskustava sa staljinizmom, pogotovo zato što sino, nakon sukoba sa Staljinom 1948. godine, započeli izgradnju sistema socijalističkog samoupravljanja koje je dijametralno suprotno staljinističkom konceptu izgradnje socijalizma.

Osnovna je teza kojom autor počinje svoju studiju tvrdnja da staljinski fenomen ne nastaje sa Staljinom niti je njegovom smrću iščezao, a ne može se ni ograničiti samo na SSSR već je mnogo širi. Njegov nastanak situira na početak dvadesetih godina ovog stoljeća, nakon Lenjinove smrti, a nestajanje Staljinovom smrću 1953. godine. Imajući u vidu više imena kojima je oblik Staljinove vladavine nazivan — staljinizam, staljinski i kult ličnosti, autor se opredjeljuje za naziv staljinski fenomen, jer je, kako kaže, najfleksibilniji, vezujući ga za područje teorije i prakse, politike, ekonomije i ideologije. Temeljno je pitanje, koje se u knjizi postavlja, dilema treba li staljinski fenomen objašnjavati povijesnim uvjetima prve uspjele socijalističke revolucije u povijesti, kao slučajni poremećaj komunizma, ili je taj fenomen neizbježan prirodni rezultat razvitka socijalizma.

Postanak staljinskog fenomena objašnjava se razvitkom Rusije u drugoj polovici 19. stoljeća i na početku 20. stoljeća kao što su: njena zaostalost, ograničen industrijski razvoj, samodržavlje koje se preko noći nije moglo iskorijeniti, posljedice građanskog rata, glad, bijeda, bolesti i ostale nedaće, doba ratnog komunizma, nova ekonomska politika i kulturna zaostalost za koje autor smatra da su predstavljale »[...] plodno tlo na kojem je nikao fenomen staljinizma« (str. 15). Konstatacijom da je građanski rat uništio privredu i potresao društvo (ali i stvorio novu državu), autor ističe da je zbog neizgrađenog

državnog aparata te nove države morao da se zapošljava u njenim ustanovama kadar carističke Rusije, pa je tako birokracija zagospodarila socijalističkom državom i u sovjetskoj se državi nanovo pojavila caristička država, što je Lenjin još za života kritizirao, ističući da se u sovjetskoj državi, kao radničkoj državi, uočavaju birokratske deformacije koje onemogućavaju rješavanje konkretnih ekonomskih problema. Još zarana ta golema vojska činovnika živjela je odvojena od masa pa je težina prošlosti teško pritiskala sudbinu revolucije i budućnost socijalizma.

Postanak staljinskog fenomena autor dalje obrazlaže pojavom kontrarevolucije, što se manifestiralo na vojnom planu, i pojavom sabotaža u ekonomskim odnosima i upravi, što je trebalo suzbiti. Zato je mlada sovjetska vlast, po riječima autora, krenula putem represije, primjenjujući je polako i obazrivo (objava radničke cenzure, zabrana neboljševičkih listova, raspuštanje Komiteta za spas domovine i revolucije i Petrogradske dume, Kadetske partije, sve u studenom i prosincu 1917). Na teror bjelogardejaca radnici i seljaci odgovaraju svojim crvenim terorom protiv buržoazije i njenih agenata. Međutim, autor navedeni teror ne povezuje s kasnijim staljinskim terorom, već ga opravdava, jer je, kaže se, bio uperen protiv neprijatelja naroda i svih onih koji su bili odgovorni za rat i ratne nevolje. Da se nije tako postupilo, sovjetska revolucija bila bi pobijedena.

Revolucija i građanski rat stvorili su, kaže autor, novu državu u kojoj se učvrstila diktatura proletarijata u posebnom obliku što je nosila u sebi klicu budućega staljinskog fenomena. Osobitost diktature proletarijata, koja se uvodi u Rusiji nakon revolucije i građanskog rata, svela se na čist pojam, jer se zbog nestanka proletarijata, ne proletera, koji su sada radili u sovjeticima, partijskim organizacijama, armiji i političkoj policiji, diktatura Boljševičke partije de facto umjesto de jure izjednačila s diktaturom proletarijata.

Od 1922. godine Boljševička se partija našla u monopolskom položaju, koncentrirajući svu vlast u svojim rukama, kao jedina partija a unutar partije vlast se koncentrirala u rukama malog broja ljudi. To je vrijeme kad se smanjuje uloga sovjeta, jača svemoć političke policije. Navedene pojave, po mišljenju autorovom, mogle su se pojaviti zato što u Rusiji do tada nisu postojale razvijene demokratske tradicije i demokratska struktura društva. Manifestacije takvog oblika vlasti očituju se u ograničavanju mnogih kategorija stanovništva da sudjeluju u upravljanju, u nejednakosti prava glasa (veća prava gradskog proletarijata na štetu seljaka), javnom glasanju, nepostojanju slobode izražavanja, okupljanja, udruživanja, nepostojanju političke demokracije, za koju autor kaže da za njom boljševici nisu ni težili, jer su osnovne slobode bile rezervirane za radnike i siromašne seljake.

Takav oblik diktature proletarijata, po autorovom mišljenju, nije bio neizbježan, ali je bio moguć, jer su njeni temeljni uvjeti stvoreni onog trenutka kad u Rusiji nije bilo razvijenog demokratskog mehanizma, strukture, tradicije i sl. Prema tome, ni staljinski se fenomen nije morao pojaviti. Tek kad se shvati njegova povijesna podloga, kaže autor (izgradnja socijalizma u najtežim mogućim uvjetima — narod u dronjcima, bez kulture, iscrpljen od osam godina rata i okružen neprijateljskim državama), može se shvatiti i nastanak staljinskog fenomena.

Njegovo rađanje uočava se spajanjem kao što su: proširenost birokratskih pojava i sovjetskog političkog sistema 1922. godine, te njihova povezanost jednom

partijom i ulogom političke policije (ČEKE I GPU-a) i Crvene armije, slabljenje uloge sovjeta, nedostatnost demokracije na svim razinama Partije i države. Navedene pojave, po autorovom mišljenju, u svom početku postojale su neovisno jedne od drugih, iako su se ponekad presijecale ali se nisu poklapale. »Iz njihova spoja rodit će se staljinski fenomen« (str. 40). Stupanje Staljina na scenu situira se u vrijeme, kad se u Rusiji nakon revolucije stvara »[...] tanki rukovodeći sloj« Partije i države što je Lenjina zabrinjavalo, jer se bojao rascjepa. Taj trend razvitka javlja se 1922. godine, do kada je Staljin imao drugorazrednu ulogu u razvitku nove države a za njega autor utvrđuje da mu je jedina strast bila revolucija i vlast. Od njegovog izbora za generalnog sekretara Partije, 3. IV 1922. godine (XI kongres SKP/b), počinje njegov nagli uspon ka vlasti. Lenjina u to vrijeme brine sve veća Staljinova moć i kako će se on njome koristiti (prebacuje mu da ima neograničenu moć, da je grub, brzoplet, da vodi velikorusku nacionalističku politiku, da navlači čizme staroga carističkog državnog aparata, da je birokrat, itd.). Birokratska deformacija i velikoruska nacionalistička politika koja je uzimala u SSSR-u sve više maha, po autorovu mišljenju mogla se suzbiti samo širenjem demokracije za koju 1923. godine nije bilo podloge, jer bi bila dovedena u pitanje sovjetska vlast. Zato, kaže autor, ta deformacija ne nastaje iz samog socijalizma već iz uvjeta u kojima se razvijalo rusko društvo nakon revolucije. U svojoj studiji autor negira i tvrdnje da se začetak staljinskog fenomena treba izjednačiti s crvenim terorom iz Lenjinova vremena, jer je on bio uperen protiv kontrarevolucije dok se to za staljinski fenomen ne može reći. Međutim, tvrdi da postoji veza u razvitku sistema vlasti između početka dvadesetih i sredine tridesetih godina te da ona počiva na neprekidnom kontinuitetu političkih struktura, na buđenju svijesti i ponašanju ljudi, što je, kaže autor, stvorilo tlo na kojem će niknuti »[...] najotrovniji plodovi staljinskog fenomena«. To, plodno tlo, ističe autor, pojavilo se djelomice već 1923. godine, Lenjin ga pokušava suzbiti ali ne uspijeva.

Autor smatra da je staljinski fenomen prouzrokovan uvelike i uvjetima pre-naglone industrijalizacije i kolektivizacije zemlje, i terorom, najprije protiv seljaštva, zatim protiv same Partije, koji su, kako kaže autor, »[...] izmicali ispod kontrole«.

Pojavu »kulta vođe«, kao jedno od obilježja staljinskog fenomena, autor prati od svršetka građanskog rata, kad su se Lenjinovi portreti mogli posvuda vidjeti. Iako je Lenjin to pokušavao suzbiti, nije uspio. Nakon smrti, njegov je kult poprimio goleme razmjere. U tom kultu, kaže autor, Gorki je »[...] vidio pokretačku snagu masa« ističući da bi »[...] suviše dugo trebalo čekati da počnu misliti i shvaćati a za to vrijeme nezdravi duh kapitala ugušio bi ih u bijedi, alkoholizmu i iscrpljenosti« (*Komunistička internacionala*, br. 12 od 20. VII 1920). Pojava kulta vođe povezuje se s postojanjem carističke tradicije, pravoslavnih običaja, s tim što su mu klasni sadržaji drukčiji, ali je sama metoda ostala ista. S vremenom kult vođe prerasta gotovo u religiozni obred u kojem se čak i Partija pretvara u svjetovnu crkvu. Pišući o kultu vođe, autor postavlja pitanje je li taj kult specifičnost socijalizma i zaključuje da je on univerzalna pojava i da se širi i jača u našem vremenu upravo zato što se širi i jača vlast države nad životom pojedinaca. Po njegovu mišljenju, socijalizam se od spomenute deformacije može zaštititi samo razvijanjem čvrstih temelja demokracije i njenog mehanizma.

Staljinova moć, ističe se u knjizi, rasla je s promjenama koje su nastajale u SSSR-u nakon 1928. godine, kad su već postojale strukture i mehanizmi staljinskog fenomena (ali se oni još nisu bili pokrenuli). Godine 1929. Staljin već suvereno odlučuje o svemu. Rukovodeća tijela Partije stavljaju se pred gotov čin, ona se pretvaraju u pisarnice i izvršna tijela Staljinove politike. U kasnijem razvitku, Partija samo prividno funkcionira, a Centralni komitet, rukovodeća tijela i osnovne organizacije sastaju se samo ponekad. Od 1939. do 1952. godine nije održan ni jedan partijski kongres. Autor kaže da je »[...] Partija bila smrvljena«, i iz nje su bili uklonjeni svi bivši, tadašnji i budući Staljinovi protivnici. Diktatura proletarijata pobrkana je s diktaturom jednog čovjeka, a Partijom je zavladao jedan čovjek. U vezi s tim navode se i podaci — od 1827 delegata XVII kongresa XVIII kongresu prisustvovalo je samo 35 (ili 2^{9/10}).

Interesantni su i podaci koje autor navodi, pišući o teškoćama staljinskog fenomena (1928—1934). Reljefno se izlaže prisilna kolektivizacija, sukobi Staljina s Trockim, Buharinom, Zinovjevim i Kamenjevim, nagla industrijalizacija i njene posljedice, koje su se naročito očitovale u tome što je seljaštvo platilo cijenu industrijalizacije (plaća relativno visoku cijenu industrijskih proizvoda a gubi na cijeni poljoprivrednih proizvoda). To se objašnjava tim što SSSR nije mogao pljačkati kolonije, kao kapitalisti u doba prvobitne akumulacije, pa se industrijski razvoj mogao postići samo unutrašnjom akumulacijom. Zato su prebrza kolektivizacija i autoritativna centralizacija dovele u pitanje savez radnika i seljaka, što je utjecalo da se srednje seljaštvo diglo protiv poretka koji se uspostavljao.

Uz niz znanstvenih ocjena, u knjizi će čitalac naći i interesantne podatke koji ilustriraju fenomen staljinizma u praksi. To se prvenstveno odnosi na progone komunista i svih nepoćudnih elemenata (navode se podaci o uhapšenima, streljanjima i upućenim u logore). Od 1966 delegata na XVII kongresu (na str. 104 navodi se podatak da je XVII kongresu prisustvovalo 1827 a na str. 85 da mu je prisustvovalo 1966 delegata), u staljinskim čistkama stradalo je 1108 delegata, među njima 98 od 139 članova CK. Od 26 članova CK izabranih na XI kongresu, posljednjem koji je održan u prisutnosti Lenjina, sedamnaestoricu je Staljin pogubio ili prisilio na samoubojstvo. Od 10 članova Politbiroa iz 1922. šestoricu, od 13 članova Politbiroa iz 1924. osmoricu, od 17 članova Politbiroa, izabranih na XV kongresu 1927, devetorica su članova ubijena. Godine 1933. bilo je isključeno 800.000 članova Partije, a 1934. godine 340.000. U staljinskim čistkama, kaže autor, pogubljeno je više stotina tisuća ljudi (str. 99). Staljin se okomio i na Crvenu armiju. Kao žrtve staljinske represije stradala su tri od ukupno pet maršala, 13 od 15 komandanata armije, 57 od 85 komandanata vojnih korpusa, 110 od 195 generala divizije (str. 100). Masovna represija pogodila je i strane komuniste (među pogubljenima navodi se i član CK KPJ Kopic — vjerojatno je to Vladimir Čopić). Ne zna se, kaže autor, točan broj deportiranih ali se, kaže autor, »[...] brojka penje na više milijuna«. (Spominje se da je prema Medvedevu uhapšeno u razdoblju od 1936. do 1939. 5.000.000 ljudi od čega je 400.000 do 500.000 pogubljeno.)

Teror je, kaže se, Staljin provodio u etapama a kao razlog tome autor navodi da se nije »[...] moglo grubo prekidati s prošlošću s obzirom da se moralo pozivati na Lenjina« i što su se Staljinu prilično suprotstavljali članovi Politbiroa (ponekad je pri donošenju odluka Staljin bio u manjini).

Interesantne su autorove ocjene uloge staljinskog fenomena u borbi SSSR-a protiv fašističke najeзде. On ga optužuje da je odgovoran pred poviješću, zato što SSSR nije bio spreman lipnja 1941. godine i zbog prvih poraza. On također izražava svoje neslaganje s onim mišljenjima koja tvrde da je Staljinova politika od 1929. do 1939. godine bila nužna i da je omogućila pobjedu SSSR-a nad Hitlerom, jer su u prvim godinama rata užasni udarci naneseni sovjetskoj privredi i Crvenoj armiji. Staljin se okrivljuje i za pogrešne strateške prognoze. Rat je, po autorovom mišljenju, ojačao staljinski fenomen, ojačale su njegove strukture i navike, povećala se moć i popularnost generalnog sekretara. S pobjedom nisu nestali i uzroci staljinskog fenomena, jer nisu, kaže se, bili stvoreni uvjeti za njegovo nestajanje.

Autor se u studiji bavi i pitanjem zašto su narodi SSSR-a branili sovjetski poredak, ako se zna za totalitarizam kojega su i sami uvelike bili žrtve. Svaki drugi dotadašnji režim, po autorovu mišljenju, u povijesti bi se bio izgubio. Sovjetskom sistemu se to nije dogodilo zato što su njegovi temelji bili socijalistički i što se sovjetski narod borio za nacionalno oslobođenje i obranu socijalizma. Nakon rata, Staljin je ostao na čelu države popularniji nego ikad, a kult vođe je poprimio tolike razmjere da je »[...] podsjećao na odanost helenističkim kraljevima ili rimskim carevima«. U duhu milijuna sovjetskih građana Staljin se pretvorio u mitskog poluboga od kojega su svi drhtali na zvuk njegovog imena i vjerovali da je samo on mogao spasiti SSSR od invazije i uništenja. Nakon završetka rata, staljinski fenomen i represije i dalje postoje a pothranjuje ih hladni rat, čime se i opravdava njegovo postojanje (potreba obnove zemlje, podizanja životnog standarda, 1947. godine životni standard bio je niži nego 1928. godine). Smatralo se da se sve to može postići strogo disciplinom. Staljinski fenomen u to doba manifestirao se zatvaranjem SSSR-a prema kapitalističkim državama, zabranama dodira s inozemstvom, postavljanjem strogih političkih i ideoloških zahtjeva prema kulturnom i znanstvenom stvaralaštvu, što je nespojivo s originalnim stvaralaštvom i ozbiljnim istraživanjem. Staljinski fenomen autor posmatra i u kontestu ekonomskog razvitka SSSR-a nakon drugoga svjetskog rata, uočavajući uzroke njegova zaostatka (1927. SSSR je tek dostigao proizvodnju iz 1913 — drugi svjetski rat ga je opustošio — od 1913. do 1945. godine, zbog gladi, terora, ratova, SSSR je izgubio najmanje 45 milijuna ljudi). Štetnu osobinu staljinskog fenomena autor vidi i u tome što se sustavno lagalo o zbilji razvijenih kapitalističkih zemalja (umjesto da se ona protumači i razjasni). Težnja da se nakon drugoga svjetskog rata brzo ostvari ekonomski prosperitet traži nove goleme žrtve (u pogledu životnog standarda i potrošnje). U nedostatku demokracije, kaže autor, za ostvarenje toga cilja upotrebljava se prisila i teror, zato se i nakon rata staljinski fenomen održava. Pozitivnu crtu staljinskog fenomena autor vidi u rezultatima koje je SSSR postigao u razvitku proizvodnih snaga, znanstvenoj i tehničkoj revoluciji, nestanku privatnog vlasništva, jačanju radničke klase, dostignućima u poljoprivredi, jačanju sloja intelektualaca, urbanizaciji. U vezi s tim, zaključuje da ni jedan zapadni narod nije u tako kratkom razdoblju i u tako teškim uvjetima ostvario svoju industrijsku revoluciju kao sovjetski, ali ipak zaključuje da je »[...] staljinski fenomen zakočio istodobno taj razvoj i tu proizvodnju«.

Elleinstein se ne slaže s tvrdnjama da je SSSR birokratska država, u kojoj nova klasa »birokracija« tlači i iskorištava radnike i seljake, te da je ona kapitalis-

tička država posebnog tipa (tvrđnja Bettelheima). Navedena tvrđnja opovrgava se tim što u SSSR-u ne postoji prijenos »viška vrijednosti« s roditelja na djecu, i što položaji u Partiji, administraciji, direkcijama poduzeća, sindikatima nisu prenosivi s pokoljenja na pokoljenje. Treba se složiti s autorovom konstatacijom da zaista SSSR nije kapitalistička država posebnog tipa, ali s rezervom treba prihvatiti tvrđnju da nije birokratska (bar ne za njen razvoj za vrijeme Staljina).

Velike zamjerke autor upućuje staljinskom fenomenu zbog toga što je gušio političku demokraciju (koja, kako kaže autor, postoji samo u ustavnim tekstovima ali ne i u zbilji). Za Elleinsteina staljinski fenomen nije bio nužan (kaže da to mogu tvrditi samo neprijatelji socijalizma), zato se zalaže da se staljinski fenomen odvoji od socijalizma kako se njegovi neprijatelji ne bi njim koristili u borbi protiv njega (socijalizma).

Analizirajući vezu staljinskog fenomena i klasne borbe, autor ističe da je on zaista nastao na terenu klasne borbe ali je paradoks u tome što on ne prestaje ni onda kad ta borba u sovjetskom društvu nestaje. (Tada Staljin u ime teorije o zaoštavanju klasne borbe širi represiju protiv samih komunista koje optužuje da su agenti imperijalizma. To se objašnjava tim što se u SSSR-u od 1934. godine nadalje jedino snage unutar KP suprotstavljaju Staljinovoj politici represije.) Klasna borba, kaže autor, zapravo postaje politički i ideološki izgovor za opravdavanje staljinskog fenomena.

Opravdavajući donekle tvrđnju Oskara Langa da uzrok staljinskom fenomenu treba tražiti u posljedicama ratne privrede, Elleinstein je ipak ne prihvaća, jer smatra da je nepotpuna, budući da ratnu privredu nameću prilike a ne volja stanovite ekonomske strukture. Militarizacija privrede za Staljina je samo najuspješniji odgovor na određeno stanje, jer zbog zakašnjenja razvoja i zaostajanja za Zapadom producira opasnost od agresije koja prijete SSSR-u. U odjeljku knjige »Socijalistička država i demokracija« analizira se uloga staljinskog fenomena u razvitku socijalističke države. U vezi s tim se konstatira da je staljinizam u marksizmu pothranjivao povijesni dogmatizam, čime ga je osiromašio i učinio jalovim. Po njegovu mišljenju u srž staljinizma se može ući ako uočimo »[...] pogubnu težinu države u kojoj se demokratski centralizam pretvorio u diktaturu zato jer u njemu nije bilo demokracije«.

Svoju studiju Elleinstein završava poglavljem u kojem razmatra iščezavanje staljinskog fenomena. Pišući o tome, ističe da Staljinovom smrću nije nestao i staljinski fenomen. Novina je jedino u tome što se on ipak povlači. Pojave »arheostaljinizma«, koje u SSSR-u (treba navesti i u zemljama tzv. narodne demokracije) još i danas postoje, ostaci su, kaže autor, prošlosti što su se zadržali u samim ljudima, u administrativnim strukturama, mentalitetima, oni se teško mijenjaju, ali to ne znači da suvremeni SSSR treba smatrati staljinističkom zemljom. Za autora staljinski fenomen ostaje ograničen u prostoru i vremenu, a njegovo postojanje i posljedice ne smiju skriti bogatstvo socijalizma. Zalaže se da sada socijalizam treba graditi u nekoj razvijenoj zemlji Zapada, a sovjetsko iskustvo po svojoj stvarnosti i po svojim bitnim proturječijima treba da u tome pomogne, uz uvjet da se razlikuje posebno od općeg. Elleinsteinova knjiga, kako u predgovoru navodi Rade Kalanj, »[...] nesumnjivo je značajan prilog marksističkoj historiografiji i teoretskoj rekonstrukciji fenomena staljinizma«. Ona je posebno značajna za komuniste zapadnoevropskih zemalja u

kojima je u najnovije vrijeme kritika staljinizma preduvjet razvitka demokratske koncepcije socijalizma (pojava evrokomunizma).

Čitajući tu knjigu, ne može se ne zapaziti da je, razlažući poratno doba, provata i sutona staljinskog fenomena potpuno zapostavio naše, jugoslavensko iskustvo u borbi protiv staljinskog fenomena. Ono se u studiji uopće ne spominje. Nema ni riječi o našem samoupravnom socijalističkom sistemu kao obliku odumiranja države, o uspostavljanju socijalističke demokracije i eliminiranju birokratskih natruha u razvitku socijalizma. Pišući o napadu Informbiroa na našu zemlju i Partiju, taj događaj ostavlja na margini svojih razmatranja kao da one nisu prve uočile opasnost koja prijete socijalizmu, ako pobijedi birokratizam i despotizam. Uloga našeg Saveza komunista i druga Tita u toj borbi i znanstveno teorijska dostignuća naših najjemenitnijih marksista u obračunu sa staljinizmom nisu iskorištena. Nejasne su i nedovoljno argumentirane autorove ocjene pristalica Informbiroa u našoj zemlji. Objasnjavajući uzroke neuspjeha napada Informbiroa na našu Partiju i druga Tita, autor navodi i netočnosti, npr., »[...] da se u Jugoslaviji nakon drugoga svjetskog rata razvio snažan narodni pokret koji je doveo na vlast KPJ na čelu s Titom«. Postavlja se pitanje a što je bilo s tim pokretom prije drugoga svjetskog rata i u toku NOB-a. Nekorektno je i to što, pišući o mogućnostima različitog puta u socijalizam, ne spominje teorijska i praktična dostignuća našeg SKJ, već se kao izvorište navode izjave Mauricea Thoresa koji je, 19. XI 1946, u intervjuu *Timesu* rekao da se za prijelaz u socijalizam mogu birati i drugi putevi a ne samo onaj kojim su išli ruski komunisti.

Elleinstein piše čitko i razgovijetno, tvrdnje redovito obrazlaže, ukazujući na uzročno-posljedične veze među pojavama i događajima. Međutim treba napomenuti da je pišući o staljinskom fenomenu često svoje zaključke ponavljao pa u nekim elementima studija djeluje pomalo razvučeno i nekoherentno.

Na temeljno pitanje je li staljinizam nužna pojava socijalizma ili slučajnost uzrokovana sekundarnim uzrocima, Elleinstein odgovara da je on bio posljedica uvjeta u kojima je nastala i razvijala se socijalistička revolucija u Rusiji. Za njega je on plod određene povijesti, povijesnih prilika, uloge nekih ljudi, specifične nacionalne povijesti a izvorište mu je socijalistička revolucija.

Bez obzira na manje zamjerke, koje smo u ovom prikazu knjige naveli, treba istaći da je Elleinstein zaista svestrano razobličio staljinizam, pogotovo uzroke njegova nastanka i njegove posljedice. Zbog toga će u naših čitalaca naići na interes, jer načinom izlaganja, kako u predgovoru ističe Rade Kalanj, »[...] ne zatvara već dapače otvara i potiče daljnju diskusiju i istraživanje«.

Franko Mirošević